

Інтерв'ю для «РШ»

«Філософія сердечності» для особливої дитини

*Педагогічні портрети:
з нагоди ювілею академіка Віталія Бондаря*



У створенні портрета – і в мистецтві, і в літературі – велике значення приділяється, як відомо, деталям, що надають образу змістової цілісності та композиційної завершеності. У нашому випадку – портрет педагогічний, і присвячений він особистості, добре знаній і шанованій серед широкої педагогічної громади та вчених не лише нашої країни, а й зарубіжжя. Віталій Бондар – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, організатор і перший директор Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (Інститут дефектології АПН України, 1993), один із розробників нової методології спеціальної освіти і нормативно-законодавчих актів щодо освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку, фундатор окремого напрямку сучасної наукової школи дефектологів, автор понад 300 наукових праць у цій галузі, зокрема з актуальних питань інклюзивної освіти. Важливо, що ці свої ідеї дослідник обстоює не лише в спеціальній періодиці – з ними могли ознайомитися й читачі журналу «Рідна школа» (див. «РШ» 2011, №3; 2012 №8–9). Тож і «деталі» до педагогічного портрета у запитаннях–відповідях будуть пов'язані передусім з цією проблемою, що розглядається вченим, з нашого погляду, як «філософія сердечності» в розумінні не лише чуйності, співпереживання, а й відкритості у взаєминах «суспільство – дитина з особливими потребами».

– Шановний Віталію Івановичу! Нині Ви очолюєте Науково-методичний центр інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова. З якою метою створювався цей структурний підрозділ і якими є його завдання?

– Відразу зауважу, що ідея створення Центру пов'язана з нагальною потребою реалізації новітніх положень державної політики щодо осіб з особливостями психофізичного розвитку у напрямі соціально-правового захисту та забезпечення здоров'язбережувального, розвивального, адаптаційного та реабілітаційного аспектів їхньої життєдіяльності. З огляду на це наші завдання вбачаємо як у площині подальшого обґрунтування чіткої, виваженої методології інклюзивної освіти та розроблення дидактичних і навчально-методичних засобів – програм, підручників, посібників тощо, так і практичної складової – фахового вдосконалення корекційних педагогів, допомоги вихователям і батькам у створенні сприятливого сімейного і навчального середовища для дітей з особливостями

психофізичного розвитку, консультування студентів – майбутніх дефектологів.

– Розкрийте, будь ласка, ширше цю практичну діяльність Центру.

– Зверну особливу увагу на участь наших колег у роботі курсів підвищення кваліфікації корекційних педагогів – логопедів, тифлопедагогів, сурдопедагогів, спеціальних і практичних психологів, учителів інклюзивного навчання, які мають вищу дефектологічну освіту, та курсів підготовки і перепідготовки кадрів з вищою педагогічною освітою для спеціальних навчальних закладів, що проводяться на базі Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова. Зауважу, курси передбачають опанування навчальної програми впродовж 10–20 календарних днів, а також, що дуже суттєво, забезпечення нашими фахівцями виїзної форми навчання.

– У Ваших ідеях концепція інклюзивної освіти отримала, можливо, найширший розвиток, зважаючи, зокрема, на інтерпретацію понять «інклюзія»

та «інтеграція», і розуміння у зв'язку з цим різних підходів до організації освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку. Наскільки на часі ідея інклюзії в Україні?

– Ідея інклюзії є надзвичайно актуальною для України як розвиненої, гідної Європейського співтовариства держави, а також з огляду на назрілу потребу в такій реформі. Справді, необхідно змінювати життєдіяльність цих дітей, адже в умовах інтернату вони від 6 до 18 років ізольовані від суспільства. І на яку б критику не заслуговувало батьківське піклування – через асоціальну поведінку, чи намагання «забути» про таку дитину, для неї важливо зростати саме в сім'ї. Так, умови перебування в спеціальних закладах передбачають забезпечення режиму, зміни видів діяльності, повноцінного харчування, дієти, опіки вихователів, необхідного лікування, на противагу деяким сім'ям, де дитина опиняється на самоті зі своїми підлітковими проблемами, перебуває під впливом вулиці або надто багато часу приділяє комп'ютеру. Та не забуваймо про зворотний бік, коли в умовах соціальної опіки виробляється споживацьке ставлення до наданих благ. Тож включення дитини в соціум забезпечить повноцінне, не ізольоване її зростання, опанування суспільних цінностей у колі однолітків.

– З яких позицій, все-таки, маємо розглядати впровадження північноамериканського досвіду освітньої інклюзії?

– Варто наголосити: «канадська ідея» в цілому прекрасна, добре розроблена на теоретичному й нормативно-правовому рівнях, з обґрунтуванням соціальних і фінансових механізмів упровадження. Але головне, звичайно, її гуманістичний контекст – прийняття суспільством осіб з особливими потребами на основі розуміння їхньої індивідуальності, поваги до людської гідності, реалізації громадянських прав та особистісних здібностей. Тож важливим завданням є створення для них відповідного навколишнього середовища, адже дитина, насамперед, має комфортно почуватися в колективі здорових дітей. У зв'язку з цим необхідно усвідомити важливість створення в Україні належних передумов для реалізації північноамериканської моделі. Йдеться про те, що все вищезазначене треба впроваджувати з урахуванням нашої культурної спадщини, традицій, ментальності, рівня соціальних стандартів, змісту та особливостей підготовки фахівців. З огляду на це акцентую увагу лише на окремих моментах. У Канаді, наприклад, батьки таких дітей забезпечені матеріальною підтримкою держави, що дає їм змогу не працювати, більше часу проводити з ними, ніж учитель. Якщо батьків не задовольняє програма, за якою навчається дитина, педагог повинен її переробити відповідно до їхніх зауважень, що в Україні не має практичного втілення. Окрім того, надається спеціальний автобус для перевезення осіб з особливостями психофізичного розвитку. Батьки знають його маршрут і розклад, тож без хвилювання очікують закінчення навчального процесу, бо впевнені,

що їхні діти в безпеці і гарантовано будуть розвезені по домівках. Передбачена і допомога одного сурдоперекладача для двох школярів. Найсуттєвішим моментом, з нашого погляду, є відпрацьований фінансовий механізм реалізації інклюзивної освіти: 50% припадає на благодійництво, великі кошти надаються безпосередньо школам, вагома роль належить і релігійним організаціям, оскільки школи створюються при церквах, і близько 40% – за кошти батьків. В Україні цей механізм повністю ще не сформовано і забезпечення цих дітей цілком покладається на державу.

– *Ваша відданість саме цій галузі педагогіки – спеціальній – викликає повагу і щире захоплення. Адже йдеться про те, як забезпечити не лише освіту, а й гідне буття дітям з особливостями психофізичного розвитку. Те, що сенсом Вашої життєдіяльності є педагогіка, зрозуміло з огляду на доброзичливість та толерантність – риси, притаманні справжньому наставнику. Та все ж, чому саме цей шлях Ви обрали?*

– Передусім хочу відзначити вплив мого брата на вибір освітнього закладу. На час мого вступу до Київського педагогічного інституту імені М.О. Горького (так тоді називався НПУ імені М.П. Драгоманова) у складі педагогічного факультету було відділення дефектології, навчання на якому Володя вже мав за рік завершити. Будучи обізнаним із діяльністю шкіл-інтернатів та життям їхніх вихованців, а це діти-сироти, особи з вадами слуху, зору та затримкою розумового розвитку, він порадив мені обрати саме цей фах. Тут спрацював ще один фактор – власне сирітство. Батько загинув на фронті, а після того, як пішла з життя мама, нас виховували дід і бабуся. Життя в повоєнному селі було дуже важким. До речі, лише нещодавно, під час зустрічі з випускниками, від нашої вчительки я дізнався, що члени комісії з обстеження умов проживання таких дітей переконували діда віддати мене до дитячого будинку або інтернату. Пригадую, мені навіть цього дуже хотілося, адже там учні мали спеціальну форму, їхнє життя було більш забезпечене та організоване. Ми жили в дуже скромних умовах, проте родинних. За це маю бути вдячний діду, а ще за його наполегливість щодо подальшої нашої з братом освіти. Шкільні роки запам'яталися і тим, що в нашому селі була лише початкова школа. Згодом в сусідньому населеному пункті відкрили семирічку, яка до завершення мною цього етапу навчання стала вже школою восьмирічною, далі – десятирічною. Отож я мав можливість отримати повну середню освіту.

– *Якими були подальші «життєві університети»?*

– Як для більшості молодих людей і тогочасного, і нинішнього покоління – то були «пошуки себе». Прочитавши у газеті звернення уряду до молоді, поїхав за комсомольською путівкою на Донбас відбудовувати шахти. Оскільки мені ще не виповнилося 18-ти, потрапив до бригади, яка споруджувала будинки. Звичайно, було важко, але ми, молоді, не відчували

втоми, дружно жили в гуртожитку шахти «Південна» в Сталіно (нині Донецьк). За рік повернувся в рідне село і до армії працював на залізниці. Строкову службу відбував у Тбілісі, від якого на все життя залишилися незабутні враження. На другому році обирався комсоргом військової частини, і ця діяльність потребувала не лише неабияких лідерських здібностей, а й певних педагогічних навичок, особливо під час організації роботи радіорубки. За роки служби остаточно утвердилося розуміння необхідності подальшого навчання. Пам'ятаю, як мріяв зі своїми армійськими товаришами про Харківську юридичну академію. Але, вочевидь, давалися знаки сирітство, розлука з братом, потреба родинних стосунків. Тож коли Володя «схилив» мене до навчання у Києві, де, можна сказати, остаточно укоренився, бо вже мав власну сім'ю, я з вдячністю прийняв його допомогу, яка виявилася «важкою артилерією» (*посміхається*). Півтора місяці мене готували три педагоги: брат, його дружина Світлана – математик та її батько – фізик.

– *Що у Вашому тогочасному оточенні було, скажімо, особливого?*

– Тоді, на початку 60-х, перевага під час вступу до вищого навчального закладу надавалася тим, хто мав два–три роки стажу. Пам'ятаю, серед абітурієнтів було чотири хлопці, які вже демобілізувалися, проте здавали іспити у військовій формі. Наявність життєвого, а особливо армійського досвіду, давалася знаки: ми намагалися добре вчитися і активно займалися громадською роботою. Молоді, здорові, міцні, ми із задоволенням надавали допомогу колгоспам у зборі врожаю, за що нам дякувало керівництво господарств та інституту, зокрема ректор Марія Максимівна Підтиченко. За її керівництва інститут став справжньою «кузницею кадрів», і не лише освітянських. Після закінчення навчання я отримав пропозицію працювати у райкомі партії інструктором. Однак слушною була порада нашого декана, професора Дмитра Яковича Шелухіна. Пам'ятаю його слова: «Скільки б не працював на партійній роботі, тебе покличе наука». Тому з усіх пропозицій обрав викладацьку діяльність на кафедрі дефектології, якою на той час завідував Микола Дмитрович Ярмаченко.

– *Теплі нотки у Вашому голосі засвідчують велику повагу до цієї непересічної особистості. Кого ще з Ваших учителів Ви хотіли б згадати?*

– Характерною ознакою тогочасної підготовки дефектологів був розширений курс психології, яка читалася три роки – з першого по третій курс, і охоплювала такі її складові, як загальна, вікова, дошкільна, дитяча, спеціальна психологія. Завдяки поглибленому вивченню цієї дисципліни, випускники досконало знали психологію, добре розбиралися в людях, тому були затребувані не лише як фахівці цієї галузі, а й, скажімо, для роботи в правоохоронних структурах, чому ми безмежно вдячні, зокрема, Дмитру Федотовичу Ніколенку. Великий вплив на формування професійної майстерності

майбутніх дефектологів здійснили М.Д. Ярмаченко, Р.Г. Краєвський, К.М. Турчинська, М.А. Савченко та інші.

– *Вочевидь, спілкування з таким «сузір'ям» учених лише зміцнило Ваше рішення займатися науковою діяльністю.*

– Справді, це оточення яскравих особистостей і розквіт психолого-педагогічної науки, власна активність серед доволі могутнього студентського братства та й інші фактори вплинули на прийняття остаточного рішення на користь наукової діяльності. Ставлення до науки було серйозним ще за студентського життя, досить різнобічного й бурхливого. Згадую, перша наукова, так би мовити, «заявка» пов'язана з конференцією в Литві. Після трьох років роботи асистентом на кафедрі отримав нарешті таке бажане направлення до аспірантури в Москву (діяла лише там!), де успішно захистив кандидатську дисертацію зі спеціальної психології. Звичайно, цьому сприяли підтримка дружини Людмили, яка в той час працювала в Горках учителем математики, а також наукове керівництво і спілкування з відомим ученим Б.І. Пінським. У Москві я познайомився з багатьма видатними науковцями, співпраця яких з українськими вченими сприяла розвитку вітчизняної дефектологічної науки та практики, організації спеціальних шкіл, підготовці відповідних кадрів, реалізації ідеї диференційованого навчання, у чому вбачаю особисту заслугу І.Г. Єременка, завідувача відділу дефектології Інституту педагогіки Міністерства освіти України.

– *Якими є засади цієї диференціації?*

Наприкінці 60-х років при допоміжних школах відкривалися паралельні класи, залежно від особливостей розумового та фізичного розвитку дітей. Оскільки можливості їхні різні, йшлося, зокрема, про те, що одним була потрібна допомога в подальшому розвитку, затримка якого пояснювалася різними причинами, іншим – у набутті елементарних життєвих навичок. Це потребувало і варіативності науково-методичного забезпечення – програм, посібників, і різнорівневої підготовки кадрів. І хоча цей тип шкіл проіснував лише до кінця 90-х, аналіз їхньої діяльності є надзвичайно важливим у контексті розвитку ідеї інклюзивної освіти, а також з огляду на забезпечення подальшого навчання, професійної діяльності, життєвої самореалізації осіб з особливостями психофізичного розвитку.

– *Тобто ідея інклюзії не є новою для вітчизняної дефектології?*

Підґрунтя нинішніх процесів неможливо вибудувати без урахування досвіду минулого. Спеціальні класи при масовій школі в Україні існували ще в 1913 році в Києві, Харкові, інших великих містах, але були ліквідовані після 1917 року, оскільки не вписувалися в радянську концепцію.

– *Віталію Івановичу, Ви добре обізнані з історією дефектології, і не лише як автор підручників, а й як дослідник, для якого історія науки є важливою складовою методології. Відомо, що зарубіжний досвід*

опановувався безпосередньо на місцях, зокрема, у Вашому житті був, так би мовити, кубинський період. Як зустріла Гавана і що з нею пов'язано?

– Ця закордонна поїздка припала на час, коли між Кубою і колишнім СРСР встановилися теплі, дружні стосунки в різних галузях, зокрема, в Росії здійснювалася підготовка дефектологів для Куби. Державне відрядження було дуже відповідальним – йшлося про становлення системи спеціальної освіти Куби. Крім мене, кандидата психологічних наук, доцента кафедри олігофренопедагогіки, по лінії Міністерства освіти Росії направлялися ще два фахівці з Москви. На сімейній раді вирішили – їдемо разом з дружиною і дворічною донькою. Участь у роботі департаменту освіти Куби давала змогу не лише організувати–інспектувати освітні заклади для дітей з особливостями психофізичного розвитку, ознайомлювати зарубіжних фахівців з прогресивними методиками корекційної роботи, розглядати різні аспекти діяльності вчителя і вихователя спеціальної школи, а й, безперечно, набувати власного практичного досвіду, що пізніше було осмислено й узагальнено під час написання монографій, підручників та навчальних програм. Цьому також сприяв аналіз діяльності спеціальних навчальних закладів, участь у наукових конференціях, нарадах і зустрічі з колегами, які відбувалися завжди у творчій, можна сказати, бурхливій атмосфері. Період 60–80-х років відзначався поглибленням наукової співпраці у галузі спеціальної педагогіки між республіками колишнього СРСР та Німеччиною, Чехією і Польщею в напрямі підготовки кадрів, створення навчально-методичного забезпечення, матеріально-технічної бази тощо. Ці традиції наукової співпраці було збережено та втілено в діяльності Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, зокрема і Науково-методичного центру інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова.

– У чому Ви вбачаєте перспективи розвитку Центру?

– Про діяльність лабораторії менеджменту освіти, пов'язану з організацією курсів підготовки і перепідготовки фахівців – дефектологів, педагогів, задіяних у системі інклюзії, вже йшлося. Вважаємо актуальним напрямом також дослідження лабораторії діагностики й розвитку дитини. Варто зазначити, що в умовах Центру здійснюється діагностика дітей дошкільного віку з метою встановлення причин і ступеня затримки розвитку. Передбачаю Ваше запитання щодо методів цієї діагностики, зважаючи на те, що їх об'єктивність нерідко була предметом критики. Віддамо належне фахівцям, які використовують сучасні, переважно західні, тестові методики, що дають змогу об'єктивно оцінювати розвиток дитини, зважаючи на педагогічне вивчення її впродовж певного часу. Йдеться про те, щоб виявити інтелектуальний потенціал дитини, на що вона здатна, який має резерв, чого може досягти за умов правильно дібраних програм та методів навчання.

У разі потреби за бажанням батьків проводиться корекційна робота або надаються рекомендації, як працювати з дітьми в домашніх умовах.

– Як така діагностика допомагає в реалізації питання інклюзивної освіти?

Оскільки інклюзивна освіта передбачає повне включення дитини з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір, то, перш як відправити таку дитину в масову школу, важливо виявити її можливості щодо спілкування з ровесниками і опанування навчального матеріалу. Тому така діагностика має відбуватися в ранньому віці. На моє переконання, найефективнішим шляхом є впровадження інклюзії з дошкільного віку, з дитячого садка, де можна відкрити таку групу. Саме у цей період у дитини має формуватися доброзичливе, співчутливе ставлення до дітей з особливостями психофізичного розвитку

– Віталію Івановичу, узагальнюючи, окресліть концептуально ідею організації освіти осіб з особливостями розвитку, що гарантує для них повноцінну інтеграцію в соціум.

– Перед сучасною педагогічною наукою постає завдання розроблення, апробації і впровадження такого оптимального особистісно орієнтованого маршруту, який би уможлилював одержання кожною дитиною з порушеннями психофізичного розвитку якісної освіти, зважаючи на її пізнавальні здібності. Підґрунтям реалізації освітньої інклюзії мають стати належний рівень соціальних стандартів, фінансування, наявність спеціально підготовлених кадрів і широке обговорення з метою формування позитивного ставлення суспільства до таких дітей. Формальне переведення зі спеціальної школи в загальноосвітню, де лише окремі особи з особливостями психофізичного розвитку можуть одержати повноцінну освіту і розвиток, є порушенням їхніх прав на якісну освіту. З нашого погляду, зберегти досягнутий сучасною спеціальною школою високий рівень диференційованого спеціального навчання можна шляхом впровадження концепції освітньої інтеграції, що передбачає створення при загальноосвітній школі системи паралельних диференційованих класів для дітей з різними навчальними здібностями.

– Дякуємо за цікаву розмову. Запрошуємо Вас до співпраці й надалі з тим, аби читачі «Рідної школи» мали змогу, так би мовити з перших вуст, отримати важливу, компетентну інформацію в галузі спеціальної освіти. У переддень славного ювілею прийміть найщиріші вітання, а також побажання міцного здоров'я, наснаги, упевненості в тому, що Ваша «філософія сердечності» опанує людські серця.

Інтерв'ю підготувала
Анжеліна ПУГАЧ